

УДК 347.64 (477)

Д.С. Прутян

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ОПІКИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Опіка є комплексним інститутом, оскільки регламентується Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) у главі 6 та Сімейним кодексом України (далі – СК України) у главі 19. У зв'язку з цим при застосуванні норм цивільного та сімейного законодавства, що регулюють відносини щодо опіки, виникають певні колізії. Крім того, деякі питання, пов'язані з встановленням, здійсненням та припиненням опіки, залишаються невирішеними, що породжує труднощі при застосуванні опіки на практиці.

Особливості опіки були предметом досліджень деяких науковців. Так, за радянським цивільним правом окремі аспекти опіки вивчалися А.І. Пергамент [3, с. 18].

Майже через півтора століття у вітчизняній літературі до питань опіки та піклування за римським правом зверталася Н.А. Аблятіпова, яка дійшла висновку про наявність певного зв'язку між розумінням опіки та піклування в римському класичному приватному праві та в сучасному цивільному законодавстві [1].

Однак, незважаючи на наявність досліджень у цій сфері, інститут опіки не можна вважати достатньо вивченим, оскільки науковці розглядали опіку разом із піклуванням, що не дозволяло повною мірою виявити специфіку кожного з цих інститутів.

Тому на сьогодні виникає необхідність у дослідженні інституту опіки за цивільним законодавством з метою з'ясування його сутності, призначення та тенденцій розвитку.

Законодавством визначено різні форми державної турботи про дітей, які залишились без батьківського піклування. Це – опіка і піклування, усиновлення, влаштування дітей на виховання в сім'ї громадян (патронат), у будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу на повне державне утримання. Основною метою діяльності всіх перелічених закладів є створення їх вихованцям необхідних умов для всебічного і гармонійного розвитку, підготовки для самостійного життя і праці. Однак у відносинах опіки дитині створюються умови, найбільш наближені до життя в сім'ї і тим самим забезпечується належна турбота та виховання. Тому на сьогодні, коли охорона дитинства в Україні визнається загальнонаціональним пріоритетом, особливо значення набувають саме дослідження правової природи опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Опіка встановлюється з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Інститут опіки та піклування спрямований на доповнення дієздатності малолітніх осіб, регулює законне представництво й охорону майнових прав та інтересів осіб, що перебувають під опікою. Опіка встановлюється також для захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки. Особа, якій стало відомо про фізичну особу, яка потребує опіки або піклування, зобов'язана негайно повідомити про це орган опіки та піклування (ст. 57 ЦК України).

Крім того, опіка може встановлюватися не лише над фізичною особою, але й над її майном. Відповідно до ст. 74 ЦК України, якщо в особи, над якою встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості, опіка над цим майном встановлюється органом опіки та піклування за місцезнаходженням майна. Опіка над майном встановлюється також в інших випадках, встановлених законом. ЦК України передбачає також опіку над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме (ст. 44 ЦК України).

Однак, наприклад, за цивільним законодавством Російської Федерації передбачається замість інституту опіки над майном фізичної особи інститут довірчого управління ним (ст. 38 ЦК РФ). Орган опіки та піклування визначає управителя майном та укладає з ним договір довірчого управління [4, с. 66-69].

Слід зазначити, що в ч. 4 ст. 72 ЦК України також передбачається використання договору управління майном опікуваного. Якщо підопічний є власником нерухомого майна або майна, яке потребує постійного управління, опікун може з дозволу органу опіки та піклування управляти цим майном або передати його за договором в управління іншій особі.

Доцільність існування інституту опіки над майном особи, над якою встановлено опіку чи піклування, пояснюється тим, що опікун особи може не мати можливості управляти майном підопічного, яке знаходиться в іншій місцевості. В іншому разі опікун особи зобов'язаний дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах (ч. 1 ст. 72 ЦК України).

Норми про опіку та піклування закріплені також в інших інститутах цивільного права, зокрема в таких інститутах, як дієздатність фізичної особи, представництво, правочини, зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди.

Відносини щодо опіки і піклування, крім ЦК України, СК України, регламентуються Правилами опіки та піклування, затвердженими Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерством освіти України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України від 26.05.99 р. № 34/166/131/88 (далі – Правила опіки і піклування).

Слід відмітити, що зазначені Правила опіки і піклування містять дещо відмінні положення порівняно з чинними ЦК та СК України у зв'язку з тим, що вони були прийняті раніше за вказані нормативно-правові акти (наприклад, Правила опіки і піклування розроблялися з врахуванням обсягів дієздатності

особи, що були встановлені ЦК УРСР (неповнолітня особа, яка не досягла 15 років, та неповнолітня особа від 15 до 18 років). Тому Правила опіки і піклування діють у частині, що не суперечить СК та ЦК України.

Термін «опіка» означає не лише правовий інститут, але й діяльність відповідних органів, опікунів щодо захисту прав і законних інтересів підопічних [2, с. 113]. Відповідно до ст. 58 ЦК України, опіка встановлюється над малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними. Малолітньою є фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (ст. 31 ЦК України). Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 39 ЦК України).

Опіка над фізичною особою встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених ст.ст. 60-61 ЦК України.

Суд встановлює опіку над фізичною особою в разі визнання її недієздатною і призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування.

Також суд встановлює опіку над малолітньою особою, якщо при розгляді справи буде встановлено, що вона позбавлена батьківського піклування, і призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування.

В інших випадках орган опіки та піклування самостійно встановлює опіку над малолітньою особою (ст. 61 ЦК України).

Згідно з п. 3.5 Правил опіки і піклування при встановленні опіки орган опіки та піклування оформляє на кожного підопічного особову справу із занесенням до неї всіх вищенаведених документів, яка зберігається в органах опіки та піклування за місцем проживання підопічного протягом 75 років.

Опікуна призначає орган опіки та піклування, крім випадків, встановлених ст. 60 ЦК України. Відповідно до ч. 2 ст. 63 ЦК України, опікуном може бути лише фізична особа. Опікуном або піклувальником не можуть бути особи, які визнані судом недієздатними або які обмежені судом у дієздатності, оскільки вони самі потребують встановлення над ними опіки чи піклування (ст.ст. 58, 59 ЦК України).

При призначенні опікуна слід звертати увагу на умови проживання особи, яка хоче бути опікуном. Необхідно також враховувати, хто проживає спільно з цією особою, чи не будуть ці особи перешкоджати створенню нормальних обставин для опікуваного тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 244 СК України, додатково встановлюється, що не можуть бути опікунами особи, які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами; особи, позбавлені батьківських прав; а також особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Пункт 3.2. Правил опіки і піклування встановлює також, що не можуть бути опікунами особи, які: не досягли 18 років; визнані у встановленому законом порядку недієздатними або обмежено дієздатними; перебувають на обліку або лікуються в психоневрологічних та наркологічних закладах; раніше були опікунами чи піклувальниками та з їх вини опіку чи піклування було припине-

но; позбавлені батьківських прав; інтереси яких суперечать інтересам осіб, що підлягають опіці; засудженні за скоєння тяжкого злочину.

Перелічені підстави для позбавлення особи права бути призначеною опікуном іншої особи не є чітко визначеними. На практиці можуть виникати ускладнення з приводу визначення особи, інтереси якої суперечать інтересам дитини. Крім того, не ясно, чи можуть бути опікунами особи: від яких відібрали дитину без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України); які були усиновлювачами дитини, але усиновлення було скасоване з їхньої вини, тощо.

Отже, не можуть бути призначеними опікуном особи, які:

- самі потребують опіки та піклування;
- позбавлені батьківських прав;
- вчинили дії, які свідчать про нездатність виховувати власних дітей;
- негативно ставляться до майбутньої опікуваної особи.

Фізична особа може бути призначена опікуном або піклувальником лише за її письмовою заявою. Аналогічне положення міститься й у п. 3 ст. 35 ЦК РФ, однак в деяких країнах закон покладає на близьких родичів малолітньої чи недієздатної особи обов'язок прийняти і виконувати функції опікуна.

Фізичній особі може бути призначено одного або кількох опікунів, якщо цього вимагають інтереси цієї особи. Найчастіше потреба призначити особі кількох опікунів чи піклувальників виникає тоді, коли особа має майно, яке знаходиться не за місцем її постійного проживання і характер майна вимагає встановлення самостійної опіки.

Опікуном не може бути особа, яка позбавлена батьківських прав, якщо ці права не були поновлені. Підстави позбавлення батьківських прав передбачені ст. 164 СК України. Також опікуном не може бути особа, поведінка та інтереси якої суперечать інтересам особи, яка потребує опіки або піклування. Наприклад, закон не допускає до виконання повноважень опікуна (піклувальника) осіб, які не досягли 18 років, осіб, які обмежені в дієздатності чи визнані недієздатними (ч. 2 ст. 63 ЦК України).

Опіка припиняється в разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам); у разі досягнення підопічним чотирнадцяти років. В останньому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього, а також у разі поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною. Опіка припиняється також смертю підопічного, опікуна (п. 5.4. Правил опіки і піклування).

Крім того, відповідно до ст. 251 СК України, особа може бути звільнена від обов'язків опікуна дитини у випадках, коли між опікуном та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню опіки.

Література

1. Абянтипова Н.А. Опіка та піклування за римським правом // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – О.: Юрид. літ., 2004. – Вип. 23. – С. 158-163.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відп. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.

3. Пергамент А.И. Опекун как гражданско-правовой представитель несовершеннолетних // Учен. зап. ВНИИСЗ. – М., 1968. – Вып. 14.
4. Учебник гражданского права. Ч. 1 / Под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгалов, В.А. Плетнева. – М., 1998.

УДК 347.626.2

Г.М. Ахмач

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ І ДІТЕЙ У ШЛЮБНОМУ ДОГОВОРІ

Проблема регулювання в шлюбному договорі відносин подружжя між собою, а також подружжя як батьків відносно дітей є однією з найактуальніших у сімейному праві, оскільки дана категорія справ активно застосовується у судовій практиці. Можливість регулювання сімейних відносин за допомогою шлюбного договору віддзеркалює реформування майнових відносин під впливом соціально-економічних змін, є засобом їх адаптації за допомогою використання норм сімейного законодавства.

У римському праві договір спочатку іменувався контрактом. Він визнавався і захищався квіритським правом тільки за умови дотримання суворо встановленої форми. Внаслідок появилися угоди – пакти, які також вважалися договорами, проте вони носили характер неформальних угод і тому спочатку не мали права на позовну форму захисту в разі їх порушення. Сторона, що виконала своє зобов'язання і не одержала задоволення від іншої сторони, мала право відступитися від договору [1, с.74].

В юридичній літературі шлюбний договір останнім часом визнається як правочин, який не обмежений сферою дії сімейного права. Шлюбний договір розглядається з двох позицій:

1) як двосторонній договір, на який поширюються загальні правила, що застосовуються до правочинів цивільним законодавством;

2) як цивільно-правовий правочин, що має свою специфіку.

Поза сумнівом, шлюбний договір повинен відповідати вимогам, які Цивільний кодекс України ставить до цивільно-правових правочинів (відповідність моральним основам суспільства, певна форма, вільне волевиявлення сторін). Проте в той самий час шлюбний договір має певну специфіку в порівнянні з іншими цивільно-правовими правочинами. Ця специфіка закріплена в Сімейному кодексі України: особливий суб'єктний склад, термін, з якого договір вважається укладеним, предмет і зміст шлюбного договору.

Таким чином, є підстави розглядати шлюбний договір як сімейно-правовий правочин з ознаками цивільного правочину або як цивільно-правовий правочин, що має сімейно-правову специфіку. Із сказаного випливає висновок: шлюбний договір перебуває на межі між цивільним і сімейним правом. Заслу-